

УДК 658:005.95

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.3.2>**Наталія МАРИЧ**

старший викладач ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», pi_buh@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1697-4320

Любов КВАСНІЙ

кандидат економічних наук, доцент Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», lg_k@ukr.net
ORCID: 0000-0003-3054-0158

Святослав КОСТЮК

здобувач третього (наукового) рівня вищої освіти ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ПРАВОВІ ОСНОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВУГІЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

У статті розглянуто правові основи трансформації вугільних громад України в контексті реалізації політики справедливого переходу та європейської інтеграції. Визначено ключові проблеми правового регулювання, серед яких – фрагментарність нормативно-правової бази, відсутність єдиного законодавчого підходу до ліквідації вугільних підприємств, захисту прав працівників та соціального забезпечення населення, а також недостатнє врахування екологічних наслідків закриття шахт. Проаналізовано чинні законодавчі та програмні документи, що регламентують реформування енергетичного сектору та розвиток територіальних громад, зокрема у контексті виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері декарбонізації та кліматичної політики.

Особлива увага приділена соціально-економічним ризикам трансформації – зростанню безробіття, загостренню демографічних проблем та посиленню депресивності регіонів – які потребують створення ефективних правових механізмів підтримки працівників та стимулювання альтернативної економічної діяльності. Обґрунтовано необхідність формування комплексного законодавчого підходу, що включатиме правові гарантії соціального захисту, розвиток нових інституційних форм співпраці держави та громад, а також інтеграцію екологічних стандартів у процес трансформації.

Зроблено висновок, що побудова цілісної правової основи трансформації вугільних громад є передумовою успішної реалізації стратегії сталого розвитку регіонів, забезпечення енергетичної безпеки та виконання європейських стандартів справедливого переходу.

Ключові слова: трансформація вугільних громад, справедливий перехід, правове регулювання, соціальний захист, екологічна безпека, сталий розвиток.

Natalia Marych, Lyubov Kvasnii, Sviatoslav Kostiyk. LEGAL BASES OF TRANSFORMATION OF COAL COMMUNITIES IN UKRAINE

The article examines the legal foundations of coal community transformation in Ukraine in the context of implementing the Just Transition policy and European integration. The key problems of legal regulation are identified, including the fragmented nature of the regulatory framework, the lack of a unified legislative approach to the closure of coal enterprises, the protection of workers' rights and social security, as well as insufficient consideration of the environmental consequences of mine liquidation. Current legislative and program documents regulating the reform of the energy sector and the development of territorial communities are analyzed, particularly in the context of Ukraine's international commitments in the field of decarbonization and climate policy.

Special attention is paid to the socio-economic risks of transformation – rising unemployment, worsening demographic challenges, and increasing regional depression – which require the establishment of effective legal mechanisms to support workers and stimulate alternative economic activities. The necessity of developing a comprehensive legislative approach is substantiated, including legal guarantees of social protection, the development of new institutional forms of cooperation between the state and local communities, as well as the integration of environmental standards into the transformation process.

It is concluded that building a coherent legal framework for the transformation of coal communities is a prerequisite for the successful implementation of regional sustainable development strategies, ensuring energy security, and fulfilling European standards of a Just Transition.

Key words: coal community transformation, Just Transition, legal regulation, social protection, environmental safety, sustainable development.

Постановка проблеми. Україна перебуває у процесі масштабної трансформації вугільних регіонів, що зумовлено як внутрішніми

соціально-економічними викликами, так і зовнішніми зобов'язаннями держави у сфері європейської інтеграції, енергетичної безпеки

та кліматичної політики [7; 8]. Вугледобувна галузь протягом десятиліть була стратегічною основою економіки низки регіонів, однак сучасні реалії – зниження рентабельності шахт, екологічні ризики, висока собівартість видобутку та вичерпання запасів – вимагають перегляду підходів до її функціонування.

Проблема полягає у відсутності комплексного та узгодженого правового механізму трансформації вугільних громад, що забезпечував би справедливий перехід (Just Transition), гарантії соціального захисту працівників, створення нових економічних можливостей, а також правові гарантії екологічної безпеки [7; 8]. Незважаючи на наявність окремих законодавчих актів та урядових програм, правове регулювання процесів ліквідації шахт, перепрофілювання підприємств та розвитку територій залишається фрагментарним і суперечливим.

Важливою проблемою є також дисбаланс між потребою у швидкому згортанні нерентабельних вугільних підприємств і недостатньою підготовкою інституційних та правових інструментів для відновлення економічної активності на місцях. Це породжує соціальні ризики – зростання безробіття, міграцію населення, погіршення інфраструктури та поглиблення депресивності регіонів.

Таким чином, необхідним є формування цілісної правової бази трансформації вугільних громад, яка б відповідала європейським підходам до справедливого переходу, враховувала соціально-економічні та екологічні аспекти, а також визначала механізми координації між державними органами, органами місцевого самоврядування та міжнародними партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації вугільних громад в Україні протягом останніх років висвітлюють в своїх наукових дослідженнях вітчизняні і зарубіжні вчені. Вовк О. О., Рабош І. О., Харченко Р. Ф., Кукуяшний Е. В. акцентують увагу на перспективах та викликах справедливої трансформації вугільних регіонів України [1]. Волощанська А.В., Квасній Л.Г. обґрунтовують доцільність трансформації промислового сектора України в умовах подолання індустріалізації [2]. Заблодська І. В., Рогозян Ю. С. аналізують світовий досвід та правовий аспект справедливої трансформації вугільних регіонів [3; 4]. Вугільні громади як території з особливими умовами для розвитку були в центрі уваги наукових досліджень Снігової О.Ю. [5; 6]. У процесі структурної перебудови економіки вугільних громад та подолання проблем у різних сферах їх розвитку, на

засадах справедливої трансформації, як українські, так і європейські науковці досліджують можливості використання європейського досвіду [3-5; 9-10]. При цьому акцентується увага на специфіці реалізації політики справедливої трансформації вугільних територій, а також на визначенні ресурсного, інвестиційного й підприємницького потенціалу диверсифікації їх економічної структури [6; 11]. Проте питання правових основ трансформації вугільних громад в Україні потребують подальшого дослідження і удосконалення.

Мета статті полягає у дослідженні правових засад трансформації вугільних громад в Україні, аналізі нормативно-правових актів, що регламентують процес справедливої трансформації, а також у визначенні ключових проблем та перспектив удосконалення правового забезпечення цього процесу з урахуванням європейського досвіду та національних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація вугільних громад в Україні є складним і багаторівневим процесом, що передбачає не лише економічну перебудову, але й формування належних правових механізмів, які б забезпечували справедливий перехід та сталий розвиток територій. У зв'язку з глобальними тенденціями «зеленої» енергетики, міжнародними зобов'язаннями України у сфері скорочення викидів парникових газів та зменшення залежності від викопного палива, питання трансформації вугільних регіонів набуває особливої актуальності.

Правову основу для таких змін формують як національне законодавство, так і міжнародні угоди, ратифіковані Україною. Зокрема, важливу роль відіграють:

- Конституція України, яка гарантує право громадян на безпечне довкілля та соціальний захист у разі структурних змін в економіці;
- Закон України «Про ринок електричної енергії» (2017 р.), що визначає стратегічні напрями переходу на відновлювані джерела енергії та поступове виведення з експлуатації вугільних потужностей;
- Кодекс законів про працю України та Закон «Про зайнятість населення», які регулюють питання соціального захисту, перекваліфікації та працевлаштування вивільнених працівників шахт.

Таблиця 1 показує, що правове поле трансформації вугільних громад поєднує національні, регіональні та міжнародні інструменти, які взаємодіють між собою.

Важливо підкреслити роль міжнародних документів. Зокрема, Угода про асоціацію

Таблиця 1

Правові акти та їх роль у трансформації вугільних громад України

№	Нормативно-правовий акт	Зміст та основні положення	Значення для вугільних громад
1	Конституція України (1996 р.)	Статті 43, 45, 50 гарантують право на працю, соціальний захист та безпечне довкілля.	Є базою для формування законодавства про соціальні гарантії та екологічну безпеку.
2	Закон України «Про ринок електричної енергії» (2017 р.)	Передбачає розвиток відновлюваних джерел енергії та поступове зменшення використання вугілля.	Стимулює перехід громад до «зеленої» економіки, створює передумови для закриття шахт.
3	Кодекс законів про працю України та Закон «Про зайнятість населення»	Визначають механізми соціального захисту, перекваліфікації та працевлаштування працівників.	Захищають права шахтарів і працівників допоміжних галузей у разі втрати роботи.
4	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.)	Регламентує заходи екологічної безпеки, ліквідацію наслідків промислової діяльності.	Спрямований на відновлення екологічної рівноваги у вугільних регіонах.
5	Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр.	Включає завдання з диверсифікації економіки та підтримки поствугільних громад.	Дає змогу залучати державні й міжнародні кошти для трансформаційних проєктів.
6	Проект Закону України «Про справедливую трансформацію вугільних регіонів»	Передбачає створення фонду трансформації, підтримку нових виробництв, гарантії для громад.	Може стати основним спеціалізованим законом для врегулювання процесу.
7	Угода про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.)	Зобов'язує Україну гармонізувати енергетичну та екологічну політику з нормами ЄС.	Забезпечує доступ до фінансових та технічних ресурсів ЄС для «зелених» проєктів.
8	Міжнародна ініціатива «Партнерство заради справедливої трансформації» (Just Transition Platform)	Інструмент ЄС для підтримки країн у відмові від вугілля через гранти та інвестиції.	Дозволяє українським громадам отримати зовнішнє фінансування та експертну допомогу.

між Україною та ЄС передбачає імплементацію європейських стандартів у сфері довкілля та енергетики. Крім того, ініціатива «Партнерство заради справедливої трансформації» (Just Transition Fund) спрямована на підтримку

українських громад у процесі переходу до низьковуглецевої економіки.

Нами проведено SWOT-аналіз правових основ трансформації вугільних громад України (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз правових основ трансформації вугільних громад України

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
- Конституційні гарантії права на працю, соціальний захист і безпечне довкілля.	- Відсутність спеціалізованого закону, який би комплексно регулював «справедливу трансформацію».
- Наявність державних стратегій і програм регіонального розвитку (2021–2027 рр.).	- Фрагментарність законодавчої бази, дублювання функцій різних органів влади.
- Орієнтація на європейські стандарти та імплементацію норм ЄС.	- Недостатня прозорість механізмів фінансування трансформації.
- Можливість залучення міжнародної технічної допомоги (ЄС, Світовий банк, ПРООН).	- Слабка координація між центральними органами влади та місцевим самоврядуванням.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
- Прийняття спеціального закону «Про справедливую трансформацію вугільних регіонів».	- Соціальна напруга в громадах через скорочення робочих місць.
- Створення фондів підтримки поствугільних територій (державних і міжнародних).	- Затримка фінансування та недостатність інвестицій у нові проєкти.
- Розвиток відновлюваної енергетики та «зеленої» економіки.	- Корупційні ризики у використанні коштів та реалізації програм.
- Розширення можливостей для перекваліфікації шахтарів та розвитку малого бізнесу.	- Невідповідність українського законодавства окремим нормам європейського права.
- Залучення міжнародних партнерів у межах Just Transition Platform.	- Негативні екологічні наслідки від закриття шахт у разі відсутності контролю.

Джерело: складено на основі [11; 12].

На рівні місцевого самоврядування трансформація вугільних громад здійснюється через інструменти децентралізації. Органи місцевої влади отримали ширші повноваження щодо розпорядження ресурсами, планування територіального розвитку та залучення інвестицій. Однак ефективність цих процесів значною мірою залежить від якості нормативно-правового забезпечення, прозорості процедур та реальної фінансової підтримки.

Таким чином, правові основи трансформації вугільних громад в Україні закладають фундамент для збалансованого розвитку територій, орієнтованого на захист соціальних прав населення, збереження довкілля та інтеграцію у європейський простір. Правові механізми трансформації вугільних громад повинні охоплювати такі напрями:

- Соціальний захист населення – гарантії для працівників, які втрачають роботу внаслідок закриття шахт, включаючи перекваліфікацію та нові робочі місця.

- Екологічна безпека – ліквідація екологічних наслідків вугільного видобутку (затоплені шахти, забруднення вод, деградація ґрунтів).

- Фінансово-інвестиційні механізми – створення спеціальних фондів розвитку, податкових стимулів та пільгових кредитів для бізнесу в поствугільних громадах.

- Інституційна підтримка – чітке визначення ролі державних органів, місцевого самоврядування, міжнародних партнерів і громадських організацій у процесі трансформації.

Перспективи удосконалення правового забезпечення трансформації вугільних громад в Україні передбачають:

- гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами у сфері справедливої трансформації, сталого розвитку та захисту прав громад;

- розробку комплексного закону про справедливую трансформацію вугільних регіонів, який би визначав правові механізми економічної диверсифікації, соціального захисту працівників та екологічної реабілітації територій;

- удосконалення процедур стратегічного планування на місцевому рівні через запровадження правових інструментів участі громадськості (електронні консультації, громадські слухання, бюджети участі);

- посилення гарантій соціальної безпеки для працівників вугільної галузі, включно з перепідготовкою, створенням нових робочих місць і правовими механізмами підтримки підприємництва;

- інтеграцію фінансових і правових інструментів ЄС (фонди справедливої трансформа-

ції, програми регіонального розвитку) у національну систему правового регулювання;

- зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування шляхом чіткого нормативного визначення їх повноважень у сфері трансформації.

У найближчій перспективі для забезпечення ефективної трансформації вугільних громад доцільно:

- Прийняти спеціальний закон «Про справедливу трансформацію вугільних регіонів», який комплексно врегулює соціальні, економічні та екологічні аспекти, визначить джерела фінансування й відповідальність органів влади.

- Запровадити прозорі фінансово-інвестиційні механізми, включаючи спеціальні фонди та податкові стимули для бізнесу у поствугільних територіях.

- Посилити роль місцевого самоврядування у розробці та реалізації програм трансформації, надати громадам більше повноважень у розподілі ресурсів.

- Розширити програми перекваліфікації та створення нових робочих місць, зокрема у сферах відновлюваної енергетики, логістики, агропереробки та ІТ.

- Забезпечити екологічну безпеку шляхом рекультивациі земель, ліквідації наслідків закритих шахт та впровадження систем моніторингу стану довкілля.

- Активно залучати міжнародних партнерів (ЄС, Світовий банк, ПРООН) для фінансування та експертної підтримки трансформаційних проєктів.

Такі кроки дозволять сформулювати ефективну правову базу, яка забезпечить баланс між економічними, соціальними та екологічними аспектами розвитку вугільних громад. З іншого боку вважаємо, що існує потреба в удосконаленні законодавчої бази, зокрема у прийнятті спеціального закону про справедливу трансформацію, який би чітко визначив механізми фінансування, відповідальність органів влади та гарантії для громад.

Висновки із дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Проведене дослідження показало, що трансформація вугільних громад України є багатовимірним процесом, який поєднує правові, соціальні, економічні та екологічні аспекти. Сучасна нормативно-правова база закладає фундамент для реалізації переходу до «зеленої» економіки та сталого розвитку, проте залишається фрагментарною і недостатньо скоординованою.

Правові основи трансформації спираються на Конституцію України, закони у сфері

енергетики, зайнятості та охорони довкілля, а також державні та регіональні стратегії розвитку. Важливу роль відіграє європейський вектор інтеграції, зокрема імплементація норм Угоди про асоціацію з ЄС та залучення до ініціативи Just Transition Platform, що відкриває доступ до міжнародної фінансової та технічної підтримки. Сильними сторонами правового поля є конституційні гарантії прав громадян та орієнтація на європейські стандарти. Водночас слабкими місцями є відсутність спеціалізованого закону про справедливу трансформацію, фрагментарність законодавства та недостатня координація між органами влади.

Можливості трансформації полягають у створенні фондів підтримки, розвитку відновлюваної енергетики та перекваліфікації працівників, тоді як загрози пов'язані з ризиком соціальної напруги, браком інвестицій і екологічними наслідками закриття шахт.

Отже, трансформація вугільних громад в Україні має стати не лише викликом, а й шансом для модернізації економіки, розвитку людського потенціалу та інтеграції у європейський простір. Її успішність значною мірою залежатиме від політичної волі, правової визначеності та здатності держави й громад ефективно використовувати надані можливості.

Література:

1. Вовк О. О., Рабош І. О., Харченко Р. Ф., Кукуяшний Е. В. Перспективи та виклики справедливої трансформації вугільних регіонів України. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 2021. № 2. С. 59–72. DOI: <https://doi.org/10.20535/1813-5420.2.2021.247379>
2. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Трансформація промислового сектора України в умовах подолання індустріалізації. *ACADEMY REVIEW*. 2025. №1. Випуск (62). С. 175–192.
3. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/58/f469391n10.pdf>
4. Заблудська І. В., Рогозян Ю. С. Справедлива трансформація вугільних регіонів: світовий досвід та правовий аспект. *Економіка та право*. 2020. № 2(57). С. 14–31. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw>
5. Снігова О. Справедлива трансформація і вугільна промисловість: європейські тренди та українські реалії. *Дзеркало тижня*: сайт. URL: <https://zn.ua/ukr/energetics/spravedлива-transformatsija-ivuhilna-promislovist-jeuropejski-trendi-ta-ukrajinski-realiji.html>
6. Снігова О. Ю. Вугільні громади як території з особливими умовами для розвитку: створення точок зростання в процесі декарбонізації. *Регіональна економіка*. 2024. №4. С. 30–39.
7. Постанова КМУ № 1024 від 22.09.2021 «Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України до 2030 р.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1024-2021-%D0%BF>
8. Постанова КМУ № 711 від 18.06.2025 «Про затвердження Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp250711>
9. Reitzenstein A., Popp R., Oei P. Y., Brauers H., Stognief N., Kemfert C., Kurwan J., Wehnert T. Structural change in coal regions as a process of economic and social-ecological transition – Lessons learnt from structural change processes in Germany. Berlin: German Environment Agency, 2021. 53 s. URL: <https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/1410/publikationen>
10. Churski P., Perda R., Burchardt M. Czasoprzeżrzenia analiza zmian lokalnego rynku pracy podregionu konińskiego w konsekwencji sprawiedliwej transformacji. Pozna-Konin, 2021. 136 s. URL: https://wgseigp.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0019/225091/EKSPERTYZA-Czasoprzeżrzenia-analiza-zmian-LRPpodregionu-koninskiego.pdf
11. Just transition of coal regions in Poland. Impulses, contexts, strategic recommendations / Ed. A. Drobnia. Katowice: Wydawnictwo uniwersytetu ekonomicznego w Katowicach, 2022. 252 s. DOI: <https://doi.org/10.22367/uekat.9788378758785>
12. UA-Energy (2024). Новини про правове наближення та співпрацю з GIZ щодо процедур закриття шахт. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/transformatsiia-vuhilnykh-rehioniv-minenerhokhoche-rozshyryty-spivpratsiu-z-giz>

Дата надходження статті: 28.09.2025

Дата прийняття статті: 24.10.2025

Опубліковано: 04.12.2025